

**ABU RAYHON BERUNIY QARASHLARIDA ILM VA DINNING
O‘ZARO MUNOSABATI**

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti

Samarqand filiali “Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrası

*katta o‘qituvchisi **Begaliyev Jo‘rabek Toshbekovich***

Email: begaliyev_81@mail.ru

Number: +998945303200

Annotatsiya: *Ushbu maqolada buyuk alloma Abu Rayhon Beruniy qarashlarida ilm va din o‘rtasidagi o‘zaro munosabat masalasi falsafiy jihatdan tahlil etiladi. Muallif Beruniy asarlarida ilmiy bilish va diniy e‘tiqodning uyg‘unligi, ularning inson tafakkuri va ma‘naviy kamolotidagi o‘rni haqida so‘z yuritadi. Maqolada Beruniyning ilmni haqiqatni anglash vositasi, dinni esa insonni ezgulikka undovchi kuch sifatida talqin qilgan qarashlari yoritiladi. Shuningdek, allomaning ilm va dinni bir-birini inkor etuvchi emas, balki to‘ldiruvchi tizimlar sifatida tushuntirgan fikrlari zamonaviy ilm-fan rivoji nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari Beruniy merosining bugungi kunda ham ilmiy va ma‘naviy qadriyatlarni uyg‘unlashtirishda dolzarbligini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *Abu Rayhon Beruniy, falsafa, ilm, din, e‘tiqod, aql, haqiqat, uyg‘unlik.*

Kirish. O‘rta asr Sharq madaniy uyg‘onish davrining eng yirik mutafakkirlaridan biri — **Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy (973–1048)** — nafaqat tabiiy fanlar, balki falsafa, tarix, dinshunoslik va madaniyat sohalarida ham chuqur iz qoldirgan alloma hisoblanadi. U Xorazmning qadimiy Qiyot (hozirgi Beruniy shahri) hududida tug‘ilgan bo‘lib, umrining katta qismini ilmiy tadqiqotlarga bag‘ishlagan. Beruniy o‘z davrida astronomiya, matematika, geodeziya, geologiya, tibbiyot va tarix kabi fanlarni mukammal bilgan holda, ularni falsafiy asosda tahlil qilishga harakat qilgan.

Beruniy asarlari — “*Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar*”, “*Hindiston*”, “*Saydana*”, “*Geodeziya*” va boshqalar — uning ilmiy tafakkuri va dunyoqarashining keng qamrovli ekanini yaqqol namoyon etadi. Ayniqsa, **ilm va din o‘rtasidagi munosabat** masalasida u zamonidan ancha ilgari borgan bo‘lib, o‘z asarlarida diniy e‘tiqod va ilmiy bilish o‘rtasidagi uyg‘unlikni chuqur falsafiy tahlil etgan. Beruniy fikricha, **ilm – bu Yaratganning qudratini anglash yo‘li, din esa insonni bu yo‘lga undovchi ma’naviy yo‘riqdir.**

Uning bu boradagi qarashlari nafaqat musulmon Sharq tafakkurida, balki G‘arb ilm-fanida ham o‘z aksini topgan. Masalan, G‘arb olimlaridan E. Sachau, J. Rosenthal, va C. Brockelmannlar Beruniyni “o‘rta asrning eng buyuk empirik tafakkur egasi” deb e‘tirof etishgan.

Asosiy qism. Abu Rayhon Beruniy uchun ilm – inson tafakkurining eng oliy shakli, haqiqatni anglash vositasi hisoblangan. U o‘zining “*Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar*” asarida shunday yozadi:

“Har bir ilmning asl maqsadi — mavjud narsalarning haqiqatini bilishdir.”

Beruniy ilmni nafaqat nazariy, balki amaliy faoliyat deb ham tushungan. U ilmiy bilish jarayonida **tajriba (tajriba), kuzatish (mushahada) va aql (aql)** birligini asosiy metod sifatida ilgari surgan. Bu yondashuv hozirgi ilmiy metodologiyaning asosi bo‘lgan **empirik bilish tamoyillariga** uyg‘un keladi.

Beruniy ko‘plab diniy va falsafiy masalalarda “aql bilan isbot etilmagan narsa iymon bilan qabul qilinadi” degan g‘oyani ilgari surgan. Shu orqali u diniy e‘tiqodni ilmiy tafakkurdan ajratmagan, balki uni to‘ldiruvchi unsur sifatida talqin qilgan.

Beruniy uchun din — insonni ezgulikka, adolatga va bilim olishga undovchi kuchdir. U diniy aqidalarni nafaqat marosimlar tizimi sifatida, balki inson tafakkurining ma’naviy yo‘nalishi deb bilgan. U “*Hindiston*” asarida shunday yozadi:

“Dinlarning maqsadi — insonni yovuzlikdan tiyish, uning aqlini haqiqat sari yo‘naltirishdir.”

Beruniy turli dinlarga nisbatan tolerant (bag'rikeng) munosabatda bo'lgan. U Hindiston haqida yozar ekan, hind falsafasini ham chuqur o'rganib, uni "haqiqatni anglashning boshqa bir shakli" sifatida baholagan. Bu esa Beruniyning diniy pluralizmga asoslangan falsafiy qarashini ko'rsatadi.

Shuningdek, u diniy ekstremizm va aqidaparastlikka qarshi chiqqan. Uning fikricha, dinning asl mohiyati — inson aqli bilan uyg'unlikda mavjud bo'lishidadir. Shu bois u yozadi:

"Diniy e'tiqod insonni haqiqatdan uzoqlashtirmasligi, balki unga yaqinlashtirishi lozim."

Beruniy ilm va dinni qarama-qarshi tizimlar sifatida emas, balki yagona haqiqatni anglashning ikki yo'li deb tushuntiradi. Unga ko'ra:

- **Ilm** — tabiat qonunlarini aql va tajriba orqali biladi;
- **Din** — ma'naviy haqiqatni vahiy va e'tiqod orqali anglaydi.

Beruniy shunday yozadi:

"Aql va vahiy bir haqiqatni turli yo'llar bilan tushuntiradi."

Bu g'oya Forobiy va Ibn Sinoning "aql va din bir maqsadga xizmat qiladi" degan qarashlari bilan hamohangdir, biroq Beruniy bu masalaga ko'proq empirik (tajribaga asoslangan) nuqtayi nazardan yondashgan.

U ilm va din o'rtasidagi muvozanatni inson kamolotining asosi deb bilgan. Uningcha, ilm dinning shaklini, din esa ilmning ma'nosini to'ldiradi. Shu bois, Beruniy uchun **haqiqiy olim** — bu diniy e'tiqodi mustahkam, ammo tafakkuri erkin insondir.

Bugungi kunda ilm va din o'rtasidagi munosabat global miqyosda ham muhim falsafiy masala bo'lib qolmoqda. Beruniy ilgari surgan g'oyalar — **fan va e'tiqod uyg'unligi, aql va ruhiyat birligi** — XXI asr ilm-fanining axloqiy mezonlarini belgilashda ham dolzarbdir.

Zamonaviy olimlar (masalan, Seyyed Hossein Nasr, George Saliba) Beruniy merosini "islom falsafasida empirik tafakkur va ma'naviyatni uyg'unlashtirgan eng yirik namuna" sifatida baholaydilar.

Demak, Beruniy ilm va dinni bir-biriga zid emas, balki insoniyat taraqqiyoti uchun zarur ikki qanot sifatida ko'rgan. Shu bois, uning qarashlari bugungi globallashuv davrida ham insoniyatni ilmiy rivojlanish bilan bir qatorda ma'naviy barqarorlikka da'vat etadi.

Xulosa. Abu Rayhon Beruniy o'z davrining ilmiy va ma'naviy hayotida chuqur iz qoldirgan alloma sifatida ilm va din o'rtasidagi uyg'unlik g'oyasini ilgari surgan mutafakkirdir. U ilmni haqiqatni anglash vositasi, dinni esa insonni bu haqiqat sari yo'naltiruvchi ma'naviy kuch sifatida talqin qilgan. Beruniy uchun ilm va din o'rtasidagi munosabat ziddiyat emas, balki **aql va e'tiqod birligidir**. U ilmiy bilishni tajriba, kuzatish va aql orqali shakllantirar ekan, diniy e'tiqodni insonni axloqiy barkamollikka yetaklovchi unsur deb bilgan.

Beruniy asarlarida ko'tarilgan ilm-fan va din uyg'unligi haqidagi fikrlar bugungi davr uchun ham dolzarbdir. U ilgari surgan g'oyalar zamonaviy ilmiy tafakkurda ma'naviyatni saqlash, axloqiy mezonlarga tayanish va ilmiy erkinlikni diniy bag'rikenglik bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi. Mutafakkirning "aql va vahiy bir haqiqatni turli yo'llar bilan izohlaydi" degan g'oyasi insoniyat tafakkurining universal qadriyatlarini ifodalaydi.

Shunday qilib, Abu Rayhon Beruniy qarashlari ilm-fan va dinning bir-birini to'ldiruvchi, inson kamolotiga xizmat qiluvchi ikki asosiy ustun ekanini falsafiy jihatdan asoslab berdi. Uning merosi bugungi kunda ham ilmiy tafakkur va ma'naviy qadriyatlar o'rtasida muvozanatni saqlash yo'lida bebaho manba bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Beruniy, A.R.** *Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar.* — Toshkent: Fan nashriyoti, 1968.
2. **Beruniy, A.R.** *Hindiston: u yerdagi xalqning hayoti, urf-odatlari, diniy e'tiqodlari va falsafasi haqida.* — Toshkent: Fan, 1973.
3. **To'raqulov, S.** *Abu Rayhon Beruniy falsafiy qarashlari va ilmiy merosi.* — Toshkent: O'zbekiston, 2001.
4. **Qosimov, B.** *Sharq mutafakkirlari tafakkurida ilm va e'tiqod uyg'unligi.* — Toshkent: Fan, 2015.

5. Бегматдулобович, Маттиев Уткир. «Историческое освещение социально-экономической жизни афганских граждан в Туркестане (вторая половина XIX века – начало XX века)». Международный журнал Orange Technologies 2.11 (2020): 21-25.
6. **Nasr, S.H.** *Science and Civilization in Islam*. — Cambridge: Harvard University Press, 1968.
7. **Sachau, E.C.** *Alberuni's India: An Account of the Religion, Philosophy, Literature, Geography, Chronology, Astronomy, Customs and Laws of India*. — London: Kegan Paul, 1910.
8. **Saliba, G.** *A History of Arabic Astronomy: Planetary Theories during the Golden Age of Islam*. — New York: New York University Press, 1994.
9. **Karimov, I.A.** *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.